İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İTD 2026 16/1: 236-263

https://doi.org/10.26650/iuitd.2026.1843285

İslam Tetkikleri Dergisi
Journal of Islamic Review

Submitted | Başvuru 16.12.2025
Revision Received | Revizyon Talebi 02.02.2026
Last Revision Received | Son Revizyon 21.02.2026
Accepted | Kabul 04.03.2026

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Open Access

Muvatta'ın Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî Rivayeti ve Şöhreti

Yahyâ b. Yahyâ al-Laythi's Transmission of al-Muwatta' and Its Renown

Mutlu Gül [1] Rabia Timur [2]

[1] Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa, Türkiye
[2] Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa, Türkiye

Öz

Sahih hadisleri toplayan ilk kitap olması hasebiyle büyük önem taşıyan *Muvatta*'ın günümüze ulaşan en meşhur rivayeti, Yahyâ el-Leysî nüshasıdır. Bugün *Muvatta*' dendiği zaman akla ilk bu nüsha gelmektedir. Ne var ki söz konusu nüsha, rivayet edildiği dönemden itibaren hadislerin sened ve metinlerinde düşülen vehimler sebebiyle tenkit edilmiş, râvisi Yahyâ el-Leysî'nin güçlü bir muhaddis olmaması, İmam Mâlik'ten semâının eksik veya şüpheli görülmesi gibi hususlardan dolayı ilk dönemlerde İslam dünyasının doğusunda muteber kabul edilmemiştir. Bütün bunların yanında Endülüs'te Yahyâ el-Leysî nüshası, bölgedeki en güncel nüsha olması ve râvisi Yahyâ'nın karizması sebebiyle *Muvatta*'ın en muteber rivayeti kabul edilmiştir. Bu bağlamda *Muvatta*' üzerine yapılan şerh ve benzeri çalışmaların en mükemmelleri, İslam hâkimiyetinde kaldığı süre boyunca Endülüs'te telif edilmiş ve bu çalışmalarda hep Yahyâ el-Leysî rivayeti esas alınmıştır. Zamanla doğu ve batı İslam dünyası arasındaki ilmî etkileşimin artması ile batının ilmî mirası âlimlerle birlikte önce Kuzey Afrika'ya, sonra da doğuya taşınmış, neticede Yahyâ nüshası, Endülüs bölgesinde olduğu kadar diğer Müslüman bölgelerde de bilinir hâle gelmiştir. Bu çalışmada *Muvatta*'ın Yahyâ el-Leysî rivayetinin Endülüs'teki şöhretinin ve doğuya intikalinin arka planı ele alınacak, böylece klasik eserlerin nüshalarının yaygınlaşmasında sadece ilmî saiklerin değil, aynı zamanda siyaset, coğrafya ve mezhep gibi sosyal unsurların da ne kadar etkili olabileceği gösterilmeye çalışılacaktır.

Abstract

The *Muwaṭṭaʾ*, being the first book to compile authentic hadiths, holds great significance, and the most famous version that has reached us today is the one narrated by Yaḥyā b. Yaḥyā al-Laythī. When one thinks of the *Muwaṭṭaʾ* today, the Laythī version is the one that comes to mind first. However, this particular version has been criticized since its narration due to doubts that arose in the chains of transmission and textual evidence. The fact that its narrator, Yaḥyā al-Laythī was not a hadith scholar and the fact that there were deficiencies or uncertainties in his transmission from Imām Mālik led to it not being highly regarded in the early periods of the Eastern Islamic world. Nevertheless, in Andalusia, the Laythī version has always been accepted as the most reliable narration of the *Muwaṭṭaʾ*, due to its current status in the region and the charisma of its narrator, Yaḥyā. In this context, the most outstanding commentaries and other works on the *Muwaṭṭaʾ* were authored in Andalusia during the period of Islamic rule, and these works have consistently relied on the Yaḥyā narration. Over time, with the increase in scholarly interaction between the

Atıf | Citation: Gül, Mutlu & Timur, Rabia, "Yahyâ b. Yahyâ al-Laythi's Transmission of al-Muwatta' and Its Renown", İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review 16/1: 236-263, https://doi.org/10.26650/iuitd.2026.1843285
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.
2026. Gül, M. & Timur, R.
Sorumlu Yazar | Corresponding Author: Mutlu Gül mutlugul@uludag.edu.tr

Eastern and Western Islamic worlds, the intellectual heritage of the West was transported, along with scholars, first to North Africa and then to the East. As a result, the Yaḥyā version became known not only in the Andalusian region but also in other Muslim areas. This study examines the factors behind the fame of the Yaḥyā b. Yaḥyā al-Laythī narration of the *Muwaṭṭaʾ* in Andalusia and its transmission to the East; thereby attempting to demonstrate that the widespread acceptance of manuscripts of classical works was shaped not merely by scholarly considerations but also by influential social dynamics such as politics, geography, and sectarian affiliation.

Anahtar Kelimeler Hadis, *Muvatta'*, Mâlik b. Enes, Yahyâ el-Leysî, Endülüs

Keywords Hadith, *Muwaṭṭaʾ*, Mālik b. Anas, Yaḥyā al-Laythī, Andalusia

Extended Summary

The *Muwaṭṭaʾ*, authored by Mālik b. Anas, is regarded as one of the foundational texts in both hadith and Islamic jurisprudence. Its significance arises from its inclusion of *marfūʿ* narrations—those transmitted directly from the Prophet Muhammad—as well as *mawqūf* and *maqṭūʿ* reports attributed to the Prophet's companions and successors. Although many individuals listened to and transmitted the *Muwaṭṭaʾ* from Mālik during his time, only a select few narrations have survived to the present day.

Among these, the narration by Yaḥyā al-Laythī is the most distinguished. Consequently, when the *Muwaṭṭaʾ* of Mālik is mentioned, it is often this narration by Yaḥyā that comes to mind for many, overshadowing those of other transmitters such as Shaybānī, Ibn Wahb, Kaʿnabī, or Abū Muṣʿab. Despite its acclaim, the Yaḥyā narration has faced scrutiny since its inception due to specific flaws in its *isnād* and various textual errors in the hadiths it contains. Additionally, Yaḥyā al-Laythī's lack of recognition as a respected hadith scholar and the doubts surrounding the authenticity of his transmission from Mālik limited its acceptance in the early periods of the Eastern Islamic world.

Nevertheless, because it is the most contemporary version in the Andalusian region and associated with the charisma of its transmitter, Yaḥyā, his narration has been regarded as the most authoritative version of the *Muwaṭṭaʾ* in that geographical context. Two primary factors contribute to the current prominence of the Yaḥyā narration compared to other versions. The first is the authority of the Mālikī school and Yaḥyā in Andalusia, which solidified the Yaḥyā narration as the most reliable version in that region. The second factor is that the Yaḥyā narration serves as the primary source for the extensive *Muwaṭṭaʾ* literature that developed in Andalusia over subsequent centuries.

Andalusia has become a region where various scholarly endeavors related to the *Muwaṭṭaʾ* have taken place, including commentaries, marginal notes, discussions of narrators, and variations in manuscripts. Although comprehensive commentaries on the *Kutub al-Sittah* were composed in the 8th and 9th centuries AH, scholars in

Andalusia wrote extensive commentaries on the *Muwaṭṭa*' during the 5th and 6th centuries AH. In all these scholarly works, the Yaḥyā narration of the *Muwaṭṭa'* has served as the foundational reference. The influence of these commentaries on the later dissemination and acceptance of the Yaḥyā narration has been profound, impacting even the Eastern Islamic world.

In this study, we will first explore the arrival of Mālikī thought and the *Muwaṭṭa'* in Andalusia. Next, we will examine Yaḥyā's scholarly life and authority within the Andalusian context, particularly his role as a transmitter of the *Muwaṭṭa'*. To better understand how the Laythī version gained prominence in both the East and West, we will specifically discuss the factors that contributed to Yaḥyā's scholarly authority.

This study is significant not only for its analysis of how a fundamental work like the *Muwaṭṭa'* has been transmitted across centuries among Muslims in both jurisprudence and hadith but also for its broader implications for the transmission of knowledge in Islamic scholarship. However, due to the extensive scope of our study, we will not delve into the intricate scholarly processes that the book's manuscripts underwent in their transmission to later periods and different geographical contexts, including details about who transmitted them, where they were copied, and the purposes for which they were disseminated. This article, centered on the Yaḥyā version of the *Muwaṭṭa'*, illustrates that the widespread acceptance of a book's manuscripts can be influenced not only by scholarly considerations but also by various political, geographical, social, and other factors.

Giriş

Sahih hadisleri toplayan ilk eser olması ve içerdiği fıkhi görüşler sebebiyle[1] *Muvatta*', hadis alanının olduğu kadar fıkıh ilminin de en temel eserlerinden biri sayılır. Bu sebeple müellifi Mâlik b. Enes (öl. 179/795) döneminden başlayarak günümüze dek ilgi çekmiş, muhtelif coğrafyalardan hadis ve sünnet yurdu olarak bilinen Medine'ye gelen binlerce râvi tarafından semâ edilip nakledilmiştir. Yazıldığı günden itibaren hadisleri üzerine şerh, râvileri üzerine ricâl, içerdiği hükümler üzerine fıkhu'l-hadîs türünde ve nüshalarının farklılıklarına dair sayısız çalışma yapılmıştır. Hatta bu çalışmaların ortaya çıkardığı zengin *Muvatta*' literatürü, sair teliflere kıyasla erken sayılabilecek bir dönemden itibaren hadis alanında derli toplu şerhlerin yazılmasına da ön ayak olmuştur.[2]

Muvatta'a gösterilen bu ilmî alaka günümüzde de devam etmektedir. Hatta Müslüman araştırmacılar kadar müsteşrikler tarafından da akademik çalışmalara konu edildiği görülmektedir.[3] Hususen eserin günümüze ulaşan muhtelif nüshaları ve bu nüshalar arasındaki farklar, hadislerin tedvin süreci, erken dönemdeki kitap algısı, hadis rivayet geleneği gibi meseleler bağlamında farklı araştırmalarda ele alınmaya devam etmektedir.[4] *Muvatta*'ın farklı rivayetlerinin bugün elimizde olması, bize hem mukayese hem de en güvenilir nüshanın tespitiyle ilgili değerlendirme yapma imkânı vermektedir. *Muvatta*'ın günümüze ulaşan dokuz matbu nüshası vardır. Bu nüshaların en meşhuru ve *Muvatta*' denilince akla ilk geleni şüphesiz Yahyâ el-Leysî rivayetidir. Zira Leysî nüshası, toplam 566 adet mahtût nüsha ile eserin en fazla yazmaya sahip olan ve üzerine en çok çalışmanın yapıldığı rivayettir.[5] Bu durum ilk bakışta *Muvatta*'ın en sağlam nüshasının da Leysî rivayeti olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

1 Bu konudaki ilk eserin Buhârî'nin *Sahîh*'i mi yoksa Mâlik'in *Muvatta*'ı mı olduğu konusunda bk. Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî İbn Hacer, *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rabî b. Hâdî Umeyr (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1984), 1/ 134.

2 Mustafa Macit Karagözoğlu (ed.), *Hadis Şerh Literatürü I* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 55-56.

3 Söz konusu çalışmalardan bazıları için bk. Joseph Schacht, "Mâlik b. Anas", *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: Brill, 1991); Yasin Dutton, *Early Islam in Medina: Malik and His Muwatta*', (Londra, New York and Dublin: Bloomsbury, 2022). Diğer çalışmalar için ayrıca bk. Rahile Kızılkaya Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta*' (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 64-114.

4 *Muvatta*' nüshalarının farklılıkları ve bu bağlamdaki tartışmalar üzerine ülkemizde yapılan bazı çalışmalar için bk. Halit Özkan, "Amele Delalet Eden Tabirler", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 25 (2011), 1-26; Ebubekir Sifil, *Muvatta' Nüshaları Muhteva Analizi* (İstanbul: Rihle Kitap, 2017); Rıza Bûşâme, "Yahya b. Yahya el-Leysî ve Muvatta Rivayeti", çev. Abdülbaki Durmaz, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/7 (2017), 297-312; Kızılkaya Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta*'; Kenan Oral, *Muvatta' Oluşum Süreci, Tasnifi ve Nüsha Farklılıklarının Sebepleri* (Ankara: TDV Yayınları, 2022); Feyza Nur Acun, *Yahyâ b. Bükeyr'in Muvatta' Rivayeti ve Yahyâ el-Leysî Rivayeti ile Karşılaştırılması* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024); Abdülbaki Durmaz, *Yayılım Cağrafyası Açısından Muvatta'* Nüshaları, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025).

5 Kenan Oral, *Muvatta' Oluşum Süreci, Tasnifi ve Nüsha Farklılıklarının Sebepleri*, 158.

Muvatta' nüshaları arasındaki farkların ele alındığı çalışmalarda bu vehme işaret edilmekte ve Leysî nüshasının, kendinden daha sağlam ve güvenilir görülen nüshaları nasıl geride bıraktığı sorgulanmaktadır.[6]

O dönemde doğu İslam dünyasında muhaddisler nezdinde Yahyâ rivayetinden daha sağlam ve tercihe şayan *Muvatta'* nüshaları mevcuttur. Mesela Medine'de Ebu Mus'ab (öl. 242/857), *Muvatta'*ın son hâlini semâ eden, diğer nüshalarda bulunmayan ziyadelere sahip sika bir râvidir.[7] Öte yandan Kuzey Afrika'da İbnü'l-Kâsım, *Muvatta'*ı tek kelime dahi değiştirmeden rivayet etmekle meşhur olmuş ve Nesâî (öl. 303/915) gibi münekkitler tarafından *Muvatta'*ın en sağlam râvisi sayılmıştır.[8] Yine Basra'da Ka'nebî (öl. 221/836), aralıklı olarak 30 yıl boyunca Mâlik'e talebelik yapmış, Ali b. el-Medînî (öl. 234/848) gibi münekkitlerce *Muvatta'*ın en sahih hâlini rivayet etmekle vasfedilmiştir.[9] Yahyâ ile aynı asırda yaşamış olan *Kütüb-i sitte* müellifleri de *Muvatta'* rivayetlerini Yahyâ yerine İbnü'l-Kâsım, Vekî' (öl. 197/812), Abdurrahman b. Mehdî (öl. 198/813), Ka'nebî, İbn Bükeyr (öl. 231/845) ve Kuteybe b. Saîd (öl. 240/855) gibi râvilerden aktarmayı seçmiştir.[10] Sonuç olarak Yahyâ nüshasının diğer sağlam rivayetlerden nitelik bakımından çok önde olmadığı, hatta rivayet edildiği ilk dönemde kendisinden daha sağlam görülen birçok nüshanın bulunduğu bilinmektedir. Bu zikredilenlerle birlikte Yahyâ nüshasının öne çıkan ilmî birtakım özellikleri olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Zira İmam Mâlik'e arz edilen son nüshalardan biri olmasa da nispeten geç arz edilen nüshalar arasındadır. İçerdiği bütün mürsel, maktû yahut belâğ türündeki rivayetlerin muttasıl senetleri farklı çalışmalarda tespit edilmiştir.[11] Öte yandan diğer nüshalara kıyasla Yahyâ rivayetinde İmam Mâlik'in görüş ve fetvalarına daha çok yer verildiği görülür.[12] Aynı zamanda Yahyâ'nın ilim talebine küçük yaşta başlaması ve muammerûndan olması, bu rivayetin sonraki âlimler için *Muvatta'*ın en âli senedi olmasını sağlamıştır.

6 Ebubekir Sifil, *Muvatta' Nüshaları Muhteva Analizi*, 90; Oral, *Muvatta'*, 510.

7 Oral, *Muvatta'*, 170-171.

8 Özkan, "Amele Delalet Eden Tabirler", 20; Kızılkaya Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'*, 45.

9 Oral, *Muvatta'*, 142-143.

10 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik* (Rabat: el-Mektebetü'l-Mağrîbiyye, 1983), 1/14; Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed el-Leknevî, *et-Ta'lîku'l-mümecced alâ Muvatta' i'l-İmâm Muhammed*, thk. Takiyüddîn en-Nedvî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1991), 26.

11 İbn Abdülber, Yahyâ nüshasını esas alarak kaleme aldığı meşhur *Muvatta'* şerhi *et-Temhid*'de, Yahyâ rivayetinde yer alan hadislerin dördü hariç hepsinin muttasıl senetlerini tespit etmiştir. bk. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdülber İbn Abdülber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Londra: Müessesetü'l-Furkân, 2017), 1/199-200. Kalan bu dört hadisin muttasıl tarikleri ise İbnü's-Salâh tarafından ortaya konmuş, ancak eser günümüze ulaşmamıştır. bk. Muhammed b. Hasen eş-Şurahbîlî, *Yahyâ b. Yahyâ ve rivayetühû li'l-Muvatta'* (Câmiatü'l-Kayrevân, 1995), 116-117.

12 Şurahbîlî, Yahyâ'nın rivayeti üzerine yapmış olduğu çalışmasında Yahyâ nüshasında İmam Mâlik'ten üç bin meselede görüş aktardığını söylemektedir. bk. Şurahbîlî, *Yahyâ b. Yahyâ ve rivayetühû li'l-Muvatta'*, 117.

Araştırmamızı yaparken Yahyâ el-Leysî rivayetinin elde ettiği bu şöhreti sorgulayan üç çalışma tespit ettik. Bunlardan ilki ve konuyla doğrudan ilgili olanı, Muhammed Şurahbîlî'nin 1978 yılına ait olan ve bitirme tezinden ürettiği bir kitapçıktır. Ancak bu kitapçıkta çalışmamızda ele aldığımız şöhretin sebeplerine ve Endülüs'ten sonra doğuda da söz konusu rivayetin yayılma gerekçelerine sadece maddeler hâlinde kısa kısa değinilmekte, konunun ayrıntısına girilmemektedir.[13] Bir diğer çalışma Ebubekir Sifil tarafından hazırlanan *Muvatta'ın Farklı Nüshalarının Muhteva Analizi* adlı kitaptır. Çalışmada *Muvatta*' nüshaları arasındaki farklılıkların hadis rivayeti ve güvenilirliğine etkisi değerlendirilmekte, eldeki nüshaların özellikleri de özet bir şekilde ele alınmaktadır. Konumuzla ilgili olarak Sifil, Yahyâ nüshasının şöhretinin ilmî sebeplerle açıklanamayacağını, bunun temel sebebinin Endülüs'ün Yahyâ rivayetine verdiği önem olduğunu birkaç cümle ile ifade etmekte ve makalemizde ele aldığımız hususlara hiç temas etmemektedir.[14] Konuya dair tespit edebildiğimiz son çalışma ise Kenan Oral'ın *Muvatta' Oluşum Süreci, Tasnifi ve Nüsha Farklılıklarının Sebepleri* adıyla basılan doktora tezidir. Çalışmamızın da ilham kaynağı olan söz konusu çalışmada Oral, Yahyâ rivayetinin diğer nüshalara ilmî bir üstünlüğünün olmadığını, aksine bünyesinde eksiklik denilebilecek birçok hatayı barındırdığını vurgulamaktadır. Ayrıca nüshaların yaygınlık kazanmasının salt ilmî sebeplerle açıklanamayacağına işaret edip bu bağlamda siyasi, sosyal ve kültürel etkilerin de incelenmesi gerektiğini, hadis tarihinin karanlık kalan bir yüzü olarak tavsif edilen nüshaların yaygınlık kazanma sebeplerinin araştırılmaya muhtaç bir alan olduğunu da ifade etmektedir.[15] Bu tavsiye, Leysî nüshasının şöhret bulmasının arkasında yatan ilmî, siyasi ve coğrafi sebeplerin ayak izlerini takip etme yönünden bizde bir motivasyon oluşturmuştur. Neticede bu çalışmalarda Yahyâ rivayetinin şöhretine temas edilmekte, bu şöhretin birtakım nedenlerinin bulunabileceği de belirtilmekte, ancak bunların tahlili ayrıntılı olarak işlenmemektedir. Son olarak Abdülbaki Durmaz, *Yayılım Coğrafyası Açısından Muvatta' Nüshaları* isimli 2025 yılında biten doktora tezinde,[16] tespit ettiği 31 *Muvatta'* nüshasından 8 tanesinin zayıf, 16'sının orta ve 7 nüshanın güçlü bir rivayet süreci geçirdiğini belirterek nüshaların râvileri üzerinden yayıldığı coğrafyaları tespit etmiştir. Tezde nüshaların rivayet

13 Şurahbîlî, *Yahyâ b. Yahyâ ve rivayetühû li'l-Muvatta'*.

14 Sifil, *Muvatta' Nüshaları Muhteva Analizi*, 90-92.

15 Oral, *Muvatta'*, 510.

16 Durmaz, *Yayılım Cağrafyası Açısından Muvatta' Nüshaları*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025).

süreci içerisindeki bazı faktörlere değinilmekle birlikte, yukarıdaki nüshaların tamamı ele alındığı ve özellikle güçlü nakil süreci geçiren 7 nüsha ve yayıldığı bölgelerin üzerinde durulduğu için, Yahyâ el-Leysî nüshasının şöhretinin sebeplerine dair ayrıntı bulunmamaktadır.

Araştırmamızda öncelikle Mâlikîlik ve *Muvatta'*ın Endülüs'e gelişi ve bu hususta Yahyâ el-Leysî'nin rolü tespite çalışılacaktır. Ardından Yahyâ'nın ilmî hayatı ve Endülüs'teki otoritesine kısaca değinilecektir. *Muvatta'*, Mâlikîlik yahut Yahyâ üzerine yapılmış çalışmalarda bu konulara yer verilmiş olsa da[17] makalenin asıl konusu olan Leysî nüshasının doğu ve batıdaki şöhretini nasıl yakaladığını daha net tespit edebilmek amacıyla bu meselelere de kısaca değinilecektir. Diğer yandan çalışmamız, kitap rivayetlerinin ne tür sebeplerle şöhret bulduğunu irdelemesi bakımından da önem taşımaktadır. Ancak nüshanın doğuya taşınırken geçirdiği ilmî süreçler, kimler tarafından, nerede ve ne tür amaçlarla rivayet edildiği veya istinsah edilip çoğaltıldığı gibi hususlar çalışmamızın kapsamını aşmakta olup bunlar müstakil araştırmalarda ele alınması gereken hususlardır.

1. Endülüs'te Mâlikîlik ve *Muvatta'*

Endülüs, Mâlikîlik ve *Muvatta'* ile neredeyse özdeşleşmiş bir coğrafyadır. Fethinden kısa bir süre sonra bölgeye taşınan Mâlikîlik, tamamen işgaline kadar bölgedeki baskın konumunu sürdürmüştür. Bu hâkimiyetin birçok sebep ve mimarı vardır. Bu sürece Yahyâ'nın da katkısı bulunmaktadır ve onun süreçteki yerini tespit etmek, Leysî nüshasının Endülüs'teki konumunu kavramaya ışık tutacaktır.

Endülüs, genel kabule göre hicri 92 yılında Tarık b. Ziyâd (öl. 102/720) komutasındaki Emevî orduları eliyle fethedilmiştir.[18] Fethin ardından bölgede Evzaî'nin (öl. 157/774) görüşleri az bir süre etkili olsa da[19] Emevî Devleti'nin yıkılışı ile etkisini kaybetmeye başlamış, Mâlikî mezhebinin Endülüs'e girmesi ile de tamamen yitirmiştir.[20] Neticede Mâlikî mezhe-

17 bk. Ali Hakan Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004); Ali Vasfi Kurt, *Endülüs'de Hadis ve İbn Arabî* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998); Şeymanur Keçeli, "İbnü'l-Faradî'nin Târîhu Ulemâi'l-Endelüs Adlı Eserinden Hareketle Muvatta' Râvîleri Hakkında Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", *6. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı* (2014); Rıfat Yıldız, "İbnü'l-Kâsım'ın Endülüs Mâlikî Fıkıh Ekolüne Etkisi", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/17 (2016).

18 Mehmet Özdemir, "Endülüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/211.

19 Ebü'l-Velîd Abdullah b. Muhammed İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemâi'l-Endelüs* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988), 1/181.

20 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/66; Birsel Küçüksipahioğlu, *İslam Tarihi ve Medeniyeti Endülüs*, ed. Mehmet Özdemir (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 76-77; Halil İbrahim Kebîsî, *Devrü'l-fukahâ fi'l-hayati's-siyâsiyye ve'l-ictimâiyye bi'l-Endelüs* (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2004), 33.

bi, Endülüs'ün Müslümanların elinden çıktığı tarihe kadar resmî mezhep olma hüviyetini korumuş ve bölge, mezhebin en çok yayıldığı merkezlerden biri hâline gelmiştir.[21]

Muvatta'ın Endülüs'e girmesi ise I. Abdurrahman döneminde (137-172/756-788) el-Gâzi b. Kays (öl. 199/814) ile olmuştur. Nitekim İbn Kays'ın, Abdurrahman b. Muaviye'nin (öl. 172/788) Endülüs Emevî Devleti'ni kurmasından bir süre sonra doğuya rihle yaptığı ve bu yolculuğunda *Muvatta'* ile geri döndüğü bilinmektedir.[22] Endülüs'e dönüşünün ardından I. Abdurrahman'ın kendisine yoğun ilgi gösterdiği ve onu sık sık ziyaret ettiği kaynaklarda yer almaktadır.[23] el-Gâzî b. Kays'tan sonra da Halife I. Abdurrahman'ın teşviki ile[24] Medine'ye gidip İmam Mâlik'e talebelik yapan ve *Muvatta'*ın rivayet hakkına sahip olan birçok âlim olmuştur. Bunların başında Ziyâd b. Abdurrahman (öl. 193/808) gelmektedir. Ziyâd, İmam Mâlik'in fıkhını Endülüs'e getiren ilk kişi olmasının yanında *Muvatta'*ın en mütekamil hâlini de bölgeye kazandıran âlimdir.[25]

Yahyâ b. Mudar (öl. 202/817)[26], Kar'us b. Abbas (öl. 220/835)[27], Muhammed b. Beşîr (öl. 198/813)[28] gibi *Muvatta'* râvisi olarak bilinen kimselerin yanı sıra, İmam Mâlik'in yanına gidip ondan ilim almış ancak *Muvatta'ı* ondan dinlememiş Endülüslü âlimler de vardır.[29] Söz konusu kişilerin

21 Eyyüp Said Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/522-523.

22 Gâzî b. Kays, yalnızca *Muvatta'*ı değil, aynı zamanda Nâfi' kıraatini de bölgeye taşıyan ilk kimse olarak bilinmektedir. Endülüs'ün kurucu âlimlerinden biri kabul edilen Gâzî b. Kays'ın bölge açısından önemine dair bk. İbnü'l-Faradî, *Târîḫu ulemâi'l-Endelüs*, 1/387; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnavût (Müessesetü'r-Risâle, 1985), 9/322. Hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Abdulhalim Başal, *Endülüs Kıraat Ekolü; Tarihi, Kaynakları ve Yöntemleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022), 49-51, 138-142, 161-171.

23 Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Endelüsî Zebîdî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lüğaviyyîn*, thk. Muhammed Ebu Fadl İbrahim (Kahire: Dârü'l-Meârif, ts.), 254.

24 Halifenin âlimleri İmam Mâlik'ten ilim almaları yönünde teşvik ettiği bilgisi için bk. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/190.

25 İbnü'l-Faradî, *Târîḫu ulemâi'l-Endelüs*, 1/182-183. Endülüs'e *Muvatta'*ı ilk getiren kişinin kim olduğuna dair ihtilaf vardır. Bazı biyografi müelliflerine göre *Muvatta'*ı Endülüs'e ilk getiren kişi el-Gâzî b. Kays'tır. Onlar Ziyad'ın *Muvatta'* rivayetinden hiç söz etmezler. bk. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/86-89. Bazıları ise Ziyad'ı derli toplu olarak *Muvatta'*ı Endülüs'e getiren ilk kişi olarak tanıtmaktadır. bk. İbnü'l-Faradî, *Târîḫu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, 1/280. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, 103.

26 İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemâi'l-Endelüs*, 2/174.

27 Yalnızca İmam Mâlik'in mesâilini bilip hadis ilmini bilmemesi sebebiyle tenkit edilen Kar'us, Endülüs'te Mâlikî mezhebinin yayılmasında önemli role sahip İbn Habîb'in de hocasıdır. İmam Mâlik'ten ilim almış olmakla birlikte *Muvatta'* rivayetinin de bulunduğu kaynaklarda zayıf bir görüş olarak aktarılmaktadır. bk. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/325.

29 Yahyâ b. Yahyâ'nın hocalarından olup fetva verirken görüşünü aktardığı isimlerdendir. İmam Mâlik'ten ilim almış olmakla birlikte, *Muvatta* rivayetinin bulunduğu kaynaklarda zayıf bir görüş olarak aktarılmaktadır. bk. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/327.

29 Bu âlimlerden bazıları şunlardır: Ebû Osman Saîd b. Ebû Hind bk. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/190. Saîd b. Abdûs (öl. 180/796) bk. İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemâi'l-Endelüs*, 1/191. Şebtûn b. Abdullah (öl. 212/827) bk. Ebû Saîd Abdurrahman b. Ahmed b. Yûnus, *Târîhu İbn Yûnus el-Mısrî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 2/99, Tâlût b. Abdulcebbâr (öl. 204/813) bk. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/340. Ali Vasfi Kurt hazırlamış olduğu doktora tezinde bu isimleri Endülüs'te *Muvatta'*ın ayrı bir nüshasına sahip olan âlimler olarak vermektedir. bk. Ali Vasfi Kurt, *Mağrib ve Endülüs'de Hadis İlminin Gelişim Safhaları ve Muhyiddin İbnu'l-Arabi'nin Hadis Kültürü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 114. Ancak kaynaklarda bu isimlerin İmam Mâlik'ten ilim aldığı geçmekle birlikte *Muvatta'*ı dinlediklerine dair bilgi bulunmamaktadır. Hatta İbn Abdülber bu isimlerin yanı sıra Yahyâ b. Mudar, Kar'us b. Abbâs ve Îsâ b. Dînâr'ın dahi *Muvatta'* rivayeti olmadığını söylemektedir. bk. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 4/108.

Medine'ye kadar gidip İmam Mâlik'in tedrisinden geçmiş olmakla birlikte, *Muvatta'* rivayetine sahip olmamaları dikkat çekicidir. Nitekim İbn Abdülber de (öl. 463/1071) "Onları bundan alıkoyan nedir bilemiyoruz" diyerek şaşkınlığını ifade etmektedir.[30] Bu kimselerin İmam Mâlik'le görüşmelerinin *Muvatta'*ın telifinden önce gerçekleşmesi muhtemel olmakla birlikte, aradıkları ilmin hadisten ziyade fıkıh/mesâil olması da mümkündür. Nitekim erken dönem Endülüslü âlimlerin portresine bakıldığı zaman, hadisçi yönlerinin fıkıhçı kimliklerinin gerisinde kaldığı, hatta zaman zaman hadis bilmemekle tenkit edildikleri görülmektedir.[31] Mâlikîliğin Endülüs'e İmam Mâlik kanalından çok İbnü'l-Kâsım[32] (öl. 191/806) aracılığıyla gelmiş olması[33] ve Endülüs Mâlikîliğini büyük oranda İbnü'l-Kâsım'ın mesâilinin oluşturduğu iddiaları[34] göz önüne alındığında, erken dönemde Endülüslü âlimlerin hadisten ziyade mesâilden beslenen ilmî bir zeminde yetiştiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu bilgilerden hareketle, Mâlikîliğin Endülüs'e biri doğrudan İmam Mâlik biri de İbnü'l-Kâsım'ın İmam Mâlik'ten rivayetleri kapsamında dolaylı şekilde iki yoldan girdiği söylenebilir. Aynı şekilde Mâlikîliği Endülüs'e getiren isimler ile *Muvatta'*ı getiren isimlerin ortaklığı göz önüne alındığında, *Muvatta'*ın doğal olarak Mâlikîlikle ortak bir zeminde yol aldığı da görülmektedir.

Endülüs'e girmesinin üzerinden bir asır geçmeden Mâlikîlik bölgenin resmî mezhebi, *Muvatta'* da tüm kadıların el kitabı hâline gelmiştir.[35] Bunun için muhtelif sebepler zikretmek mümkündür. Öncelikle Emevîler ve Şam ile olan bağlarını devam ettirmek ve devletin kuruluş aşamasında

30 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 4/108.

31 Kaynaklarda Endülüs'e hadisi getiren ilk kişi olarak bilinen ve İmam Mâlik'ten semâı olmasa dahi *Muvatta'* rivayeti için yoğun hadis halkaları kuran Abdülmelik b. Habîb için münekkitler "Hadisin sahihini zayıfından ayıramazdı" ifadesini kullanmaktadır. bk. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, thk. Zekeriyya Umeyrat (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 2/91. Aynı şekilde Mâlikîliğin Endülüs'te yayılmasında rolü olan âlimlerden biri ve İbn Habîb'in hocası olan Kar'ûs da hadis bilmemekle tenkit edilmektedir. bk. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/325.

32 İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden biridir. Mâlikîliğin Mısır, Mağrib ve Endülüs'te yayılmasında etkili olmuştur. İbnü'l-Kâsım'ın Mâlikî fıkhının *Muvatta'*dan sonra temel kaynaklarının başında kabul edilen ve uzun yıllar Endülüs'te *Muvatta'* ile birlikte okutulan eserinin adı *el-Müdevvene*'dir. *el-Müdevvene*'nin yazılış hikayesi şöyledir: İbnü'l-Kâsım'ın öğrencisi Esed b. Furât (öl. 213/828), Irak'ta Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî'den (öl. 189/805) etkilenerek Mâlikî-Hanefî görüşlerini mezcetmek suretiyle el-Esediyye adlı bir eser telif etmiş, Sahnûn (öl. 240/854) ise, Esed'in rızası olmadığı halde bu eseri İbnü'l-Kâsım'a arz etmiştir. İbnü'l-Kâsım ise Esediyye'deki Hanefî izlerden memnun kalmayıp konuları İmam Mâlik'in fıkhına uygun olacak şekilde tekrar derlemiştir. Ancak bazı meselelerde kendi reyini söylemekten hatta İmam Mâlik'e muhalefet etmekten de çekinmemiştir. Nitekim İbnü'l-Kâsım rey yönü kuvvetli olduğu ifade edilen fakihlerdendir. Hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Şükrü Özen, "İbnü'l-Kâsım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

33 Mâlikî mezhebinin kendisiyle Endülüs'te yaygınlık kazandığı, yaşadığı dönemin en büyük fakihi olan ve mesâili Endülüs'e getiren kişi diye bilinen Îsâ b. Dînâr, ilmini İbnü'l-Kâsım'dan almıştır. Onun İmam Mâlik'ten mesâil rivayeti dahi yoktur. bk. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 4/104-108.

34 Söz konusu iddia için bk. Yıldız, "İbnü'l-Kâsım'ın Endülüs Mâlikî Fıkıh Ekolüne Etkisi", 169; Kaya, "Mâlikî Mezhebi", 27/519.

35 Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 167-168; Cumhur Ersin Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 121-122.

halkı fetihler için motive etmek gibi saiklerle benimsenen Evzaîliğin, bölgeye yerleşme tamamlandıktan sonra toplumsal sorunlara cevap vermede yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu noktada İmam Evzaî'nin talebelerine kıyasla bu tür problemlere cevap vermede son derece aktif olan İmam Mâlik'in Endülüslü talebeleri emirlerin dikkatini çekmiştir.[36] Aynı zamanda İmam Mâlik'in Abbasîlerle arasının iyi olmaması, Endülüs Emevîleri hakkındaki övgü içeren sözleri de emirlerin ilgisini celp eden hususlardandır.[37] Neticede âlimlere verdiği değer sebebiyle Endülüs'ün Ömer b. Abdülaziz'i olarak bilinen I. Hişâm döneminde (172-180/789-797) Evzaîlik tamamen bırakılmış, Mâlikîlik resmî mezhep hâline gelmiştir. Bu süreçte en etkin rol şu üç isme aittir: İlim tahsili amacıyla Medine'ye giden ve İmam Mâlik'ten ders alan Ziyâd b. Abdurrahman (öl. 193/808-809), Mısır'a gidip İbnü'l-Kâsım'dan İmam Mâlik'in mesâilini öğrenen Îsâ b. Dînâr (öl. 212/828) ve hem İmam Mâlik'in *Muvatta'* rivayetine hem de İbnü'l-Kâsım'ın mesâiline sahip olan Yahyâ el-Leysî.[38] Bu dönemde Îsâ b. Dînâr fetva meclisinin başkanı ve Kurtuba kadılığı görevlerini ifa ederken, Yahyâ da kadı atama ve azillerinde I. Hişâm'ın başvurduğu bir numaralı isim konumundadır.[39]

İmam Mâlik'in talebelerinin Medine'den döndükten sonra Endülüs'te aktif bir şekilde ders halkaları kurmaları ve halk nezdinde İmam Mâlik'in fetva ve görüşlerini yayma faaliyetleri, mezhebin öncelikle halk tabanında yayılmasına vesile olmuştur.[40] Bu da fetva ve kaza makamının Mâlikî mezhebine dayandırılmasının yolunu açmıştır. Diğer taraftan iktidarın, halkın desteğini alma ve halkı yönlendirmede en etkili unsurlardan biri olarak telakki ettiği ulema tabakası ile arasını iyi tutması, o dönemde aktif olan İmam Mâlik'in talebelerine siyasi bir destek sağlamıştır.

Bu destek Mâlikî mezhebinin etkisini kökleştirmiş, Mâlikî ulemanın otoritesini de arttırmıştır.[41]

Neticede I. Hişâm döneminde resmî mezhep olarak benimsenen Mâlikîlik, halktan uzak duran, ibadetlerini yerine getirmeyen ve halka ağır

36 Ali Osman Balcı, *Endülüs'te İslam Mezhepleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 75-76.

37 Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî* (Mısır: Dârü'l-Meârif, 1995), 8/112. Kaynaklar İmam Mâlik'in I. Hişâm için "Allah'tan niyazımız, çağımızı (veya haremimizi) onunla süslemesidir" duasında bulunduğunu aktarmaktadır. bk. Ahmed Muhammed Makkarî, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1990), 1/337.

38 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/381.

39 Rıfat Yıldız, "İbnü'l-Kâsım'ın Endülüs Mâlikî Fıkıh Ekolüne Etkisi", 159.

40 Kaya, "Mâlikî Mezhebi", 27/523.

41 Cumhur Ersin Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, 121-122.

vergiler yükleyen I. Hakem döneminde (180-206/796-822) dahi etkisi zayıflamakla birlikte tamamen kaybolmamıştır.[42] Bu dönemde birçok Mâlikî fakihin emire karşı ayaklandığı ve takibata uğrayıp eziyet çektiği, hatta öldürüldüğü nakledilir.[43] Ulemaya verdiği değer bakımından dedesi I. Hişâm'a benzetilen II. Abdurrahman ise, babası döneminde yaşanan baskının izlerini silmek için âlimleri kendine yakın tutmuş ve onlara hususî bir değer atfetmiştir. Eyyâmu'l-arûs olarak isimlendirilen bu dönemde (206-238/822-852) Îsâ b. Dînâr'ın vefatıyla birlikte İmam Mâlik'in ve İbnü'l-Kâsım'ın talebelerinden olup hayatta olan tek kişi Yahyâ el-Leysî ise II. Abdurrahman tarafından özel bir ilgi ve saygıya mazhar olmuştur. Böylece Mâlikî fukaha, I. Hişâm dönemindeki eski gücüne çok daha fazlasıyla tekrar kavuşmuştur. II. Abdurrahman da dedesi I. Hişâm gibi bütün kadı atamalarını Yahyâ'nın onayına bağlamış ve Yahyâ'nın *Muvatta'* rivayetini tüm kadılara el kitabı olarak göndermiştir. Yahyâ'nın da Endülüs'te sadece Mâlikî âlimlerin kadı olarak atanmasına müsaade ettiği kaynaklarda geçmektedir.[44]

*Muvatta'*ın ve Mâlikîliğin Endülüs'te hüsnükabul görmesinde, siyasi otoritenin teşvik ve desteğinin etkili olduğu görülmektedir. Nitekim Endülüslü emirlerin, Medine'ye gidip İmam Mâlik'in fıkhını almaları yönünde âlimleri teşvik ettiği ve onları destekledikleri bilinmektedir.[45] Bunun yanı sıra Abbâsîler ve Endülüs Emevîleri arasındaki siyasi husumet ve çekişmenin de Endülüslü emirlerin Medine'nin o dönemdeki otoritesi olan İmam Mâlik'e ilgisini artırdığı söylenebilir. Öyle ki bu çekişme, Endülüslü âlimlerin II. Abdurrahman Dönemi'ne (206-238/822-852) kadar rihlelerini daha ziyade Mâlikîliğin hâkim olduğu Medine ve Mısır'a hasretmesine sebep olmuştur. Diğer yandan hilafetin merkezi olan Şam'dan kopup yeni bir İslam devleti kurma iddiasında olan Endülüs Emevîlerinin, Medine'nin Müslümanlar nezdindeki otoritesinden istifade etmek suretiyle meşruiyet kazanma ve birçok farklı unsurdan oluşan halkını ortak bir paydada

42 Bu dönemde de yargıda Mâlikîliğe göre fetva verilmesi zorunlu idi. bk. Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 97.

43 I. Hakem döneminde Rabad Olayı olarak tarihe geçen bu iç isyanın nedeni olarak Emir I. Hakem'in içki ve eğlence düşkünlüğü ve dinî vecibelerini yerine getirmemesi sebebiyle halk tarafından facir ilan edilmesi ve ağır vergiler ve hukuksuz muameleler gibi hususlar zikredilmektedir. Ancak kaynakların işaret ettiği ve dikkate değer diğer bir neden ise I. Hişâm döneminde siyasi destekle güçlenen fukaha tabakasının nüfuzunu kırmak isteyen I. Hakem'in âlimlere gösterdiği kötü muameledir. Söz konusu ayaklanma I. Hakem tarafından son derece kanlı bir şekilde sona erdirilmiştir. bk. Nurşen Altındağ, *Endülüs Emevîlerinde Birinci Büyük Fitne Dönemi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 17.

44 Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ 'ü ebnâ 'i'z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Dâru Sâdır, ts.), 6/114.

45 Endülüslü emirlerin İmam Mâlik'e gösterdiği bu teveccüh için muhtelif sebepler zikredilebilir. İmam Mâlik ile Endülüs Emevîlerinin Abbasîlere karşı muhalefet paydasında birleşmeleri, Medine'nin hac yolu üzerinde olması ve o dönemde İmam Mâlik'in Medine'nin en önemli âlimi konumunda bulunması bunlar arasındadır. bk. Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981), 1/568.

birleştirme çabası da bu teveccühü açıklayan önemli saikler arasında sayılabilir.[46]

Mâlikîliğin bölgede bu denli yayılması ve siyasi otorite tarafından da desteklenmesi, mesâil üzerinden fıkıh yapan Mâlikîlerin etkili olduğu ilk dönemlerde Endülüs coğrafyasındaki hadis çalışmalarının uzun bir süre *Muvatta*'a hasredilmesi neticesini doğurmuştur. Bu sebeple Endülüs bölgesinin hadis ilmi bağlamında doğu İslam coğrafyasından bir asır kadar geride kaldığı ifade edilir. Doğuda muteber bir *Muvatta'* râvisi olan Endülüslü Muaviye b. Sâlih'in aynı ilgiyi kendi bölgesi olan Endülüs'te görmemesi, doğuda *Muvatta*'ın daha sağlam rivayetleri olmasına rağmen Endülüs'te Yahyâ el-Leysî nüshası ile yetinilmiş olması gibi hususlar, bu iddiayı destekler mahiyettedir.[47] Aynı şekilde Abdülmelik b. Habîb (öl. 238/853), el-Utbî (öl. 255/869), Yahyâ el-Leysî gibi erken dönem Endülüs ilim dünyasının etkili isimlerinin tabakat kitaplarında hadis ilminde yeterli bilgiye sahip olmamakla tenkit edilmesi de bunun bir başka göstergesidir.[48]

2. Yahyâ'nın Endülüs'teki Otoritesi

Yahyâ el-Leysî, Endülüs'ün fethi sırasında Kurtuba'ya yerleşen Berberî asıllı Masmûde kabilesine mensuptur. Endülüs'te iktidara yakın, bürokrat bir aileden gelmektedir. Hatta dedesi Endülüs'ün fethine katılmış, babası ise muhtelif bölgelerde valilik yapmıştır.[49]

İlme ilgi duyup Ziyâd b. Abdurrahman'ın halkasında tedrise başlayan Yahyâ, kısa zamanda Ziyâd'ın gözde talebeleri arasına girmiş, hocasının teşvik ve maddi desteği ile ondan semâ ettiği *Muvatta*'ın âli isnadına sahip olmak ve son hâlini Endülüs'e getirmek amacıyla Medine'ye rihle yap-

46 Mâlikî mezhebinin Endülüs'te benimsenme sebepleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed b. Hasen eş-Şurahbîlî, *Yahyâ b. Yahyâ ve rivayetühü li'l-Muvatta'*, 11-12.

47 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/381.

49 Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet* (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 168; Şeymanur Keçeli, "İbnü'l-Faradî'nin *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs* Adlı Eserinden Hareketle *Muvatta'* Râvîleri Hakkında Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", 77. Ali Vasfi Kurt hazırlamış olduğu doktora tezinde Bakî b. Mahled (öl. 276/889), Muhammed b. Vaddâh (öl. 287/900), Kâsım b. Asbağ (öl. 340/951) gibi muhaddislerin çalışmaları ve doğuya yaptıkları rihleler neticesinde Endülüs'e getirdikleri hadis külliyatı göz önüne alındığında, bu asırda Endülüs için bir geri kalmışlıktan söz edilemeyeceğini söyleyerek bu iddiayı reddetmektedir. bk. Kurt, *Endülüs'de Hadis ve İbn Arabî*, 318. Neticede ilk asırlarda Endülüs'te etkin olan âlimlerin hadisçilerden çok fıkıhçılar olması ve hadis alanında doğuya taşınıp orada etkili olan çalışmaların hicri dördüncü asırdan sonra özellikle de beşinci ve altıncı asırlarda kaleme alınmış olmaları itibara alınınca, ilk asırlarda hadis çalışmalarının Endülüs'te daha sönük bir seyir izlediği de yadsınamaz.

49 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/379.

mıştır.[50] Bu ilim yolculuğunda *Muvatta'*ın en güncel hâlini İmam Mâlik'ten almış, ayrıca Leys b. Sa'd (öl. 175/791), Abdullah b. Vehb (öl. 197/813), Süfyan b. Uyeyne (öl. 198/814) gibi âlimlerden de hadis dinlemiştir.[51]

Yahyâ'nın doğuya yaptığı rihleler ve *Muvatta'*ı semâı hususunda kaynaklarda muhtelif bilgiler mevcuttur. Yahyâ'nın doğuya tek bir rihle yaptığı, bunun da İmam Mâlik'in vefat ettiği yıl olduğu iddia edilmiştir.[52] Diğer yandan Yahyâ'nın *Muvatta'*ı Mâlik'ten değil de Ebû Mus'ab'dan (öl. 242/857) aldığı da iddialar arasındadır.[53] Ancak genel kanaat, Yahyâ'nın aralarında çok kısa bir sürenin bulunduğu iki rihle yaptığı yönündedir. Bunlardan ilki, hicri 175 yılından evvel gerçekleşmiş olup, Yahyâ bu rihlesinde Mâlik ve yukarıda zikri geçen hocalara öğrencilik yapmış, *Muvatta'*ı itikaf bölümündeki birkaç bab dışında bizzat Mâlik'ten semâ etmiştir. İkinci rihlesini ise 179 yılında İbnü'l-Kâsım'dan ilim almak için Mısır'a gerçekleştirmiştir. Yahyâ, Mısır'da İbnü'l-Kâsım'ın Mâlik'in mesâilini yazdığını görmüş, kendisi de bu bilgileri bizzat Mâlik'ten almak istemiştir. Bu amaçla tekrar Medine'ye gitse de Mâlik'i maraz-ı mevtte bulmuş, cenazesine katıldıktan sonra İbnü'l-Kâsım'ın yanına geri gelmiştir. Son olarak ondan öğrendiği Mâlik'in mesâili ile Endülüs'e dönmüştür[54] ve bu ikinci rihlesinin ardından Endülüs'ün en önemli ismi hâline gelmiştir.[55] Endülüs'e döndükten sonra Yahyâ fetva meclisi üyeleri arasına girmiş ve Kurtuba Camii'nde İmam Mâlik'in fıkhına dair dersler vermekle birlikte[56] daha zi-

50 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik,* 3/380; Muhammed b. Hasen eş-Şurahbîlî, *Yahyâ b. Yahyâ ve rivayetühü li'l-Muvatta',* 42. Ziyâd b. Abdurrahman, Endülüs'te bir âlimi mümeyyiz kılan temel unsurun *Muvatta'*ı semâ etmek olduğunun kendi tecrübesi gereği farkında idi. Zekasına ve çalışkanlığına hayran kaldığı talebesi Yahyâ'yı da bu sebeple bu rihleye yönlendirmişti. Hatta bazı kaynaklarda Ziyâd'ın, *Muvatta*'ın bir kısmını sadece Yahyâ'ya rivayet ettiği ve onun Endülüs'te *Muvatta'*ın bu bablarına sahip tek râvi olması ile ilim talipleri nezdinde özel bir konumda olmasını umduğu da geçmektedir. bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Hâris b. Esed el-Huşenî, *Ahbâru'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn*, thk. Maria Luisa Ávila – Luis Molina (Madrid: el-Meclisü'l-A'lâ, 1992), 349.

51 Genelde mesâil üzerine fıkıh yapmayı benimsemiş olan Endülüs Mâlikîliğinin önde gelen fakihi Yahyâ'nın bazı konularda İmam Mâlik'e muhalefet edip Leys b. Sa'd'ın görüşü ile fetva verdiği de bilinmektedir. bk. Ali Hakan Çavuşoğlu, "Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/268.

52 Yahyâ'nın *Muvatta'*ı İmam Mâlik'in vefat ettiği yıl semâ ettiği yönündeki iddialar için bk. Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-Bâcî, *el-Müntekâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/30 (Muhakkikin mukaddimesi); Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, 109. Rıfat Yıldız, bunun bir yanlış anlaşılma olduğunu, zira kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanılmadığını ifade etmektedir. Bu bağlamda bu hatanın Zehebî'nin "Yahyâ b. Yahyâ, İmam Mâlik'in son günlerinde doğuya yolculuk yapmıştır" ifadesinden kaynaklandığı tahmininde bulunmaktadır. Söz konusu değerlendirme için bk. Yıldız, "İbnü'l-Kâsım'ın Endülüs Mâlikî Fıkıh Ekolüne Etkisi", 163. dipnot. Ali Hakan Çavuşoğlu, doktora tezinde düşmüş olduğu bu hatayı *Diyanet İslam Ansiklopedisi* için yazdığı Yahyâ el-Leysî maddesinde tashih etmiş, Yahyâ'nın *Muvatta'*ı semâ ettiği ilk rihlesi ile İmam Mâlik'in öldüğü yıla tekabül eden ve yalnızca İbnü'l-Kâsım'dan istifade ettiği ikinci rihlesi arasında en az bir yıllık bir süre olduğunu söylemiştir. bk. Çavuşoğlu, "Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî" 43/267.

53 Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetüllah İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Muhyüddîn el-Ümerî (Dârü'l-Fikr, 1995), 56/182; Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis fî târîhi ricâli ehli'l-Endelüs* (Kahire: Dârü'l-Kâtibi'l-Arabî, 1967), 134.

54 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6/144-145; Huşenî, *Ahbârü'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn*, 359; İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemâi'l-Endelüs*, 2/176; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/380-381.

55 Makkarî, *Nefhu't-tîb,* 2/11.

56 Yahyâ'nın günümüze ulaşmayan, kaynaklarda ismi *Semâu İbni'l-Kâsım* olarak geçen, Endülüs ve Mağrib'de hicri yedinci asra kadar ders kitabı olarak okutulan 10 adet kitabının olduğu da zikredilmektedir. bk. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/381.

yade *Muvatta*'ın rivayeti ile meşgul olmuştur. Öyle ki kaynaklar sayısız kişinin ondan *Muvatta*'ı semâ ettiğini ve fıkıh öğrendiğini aktarmaktadır.[57] Daha önce de ifade edildiği üzere bu tarih, Yahyâ'nın arkasında siyasi destek bulduğu, kadı atama ve azillerinde kendisine başvurulmaya başlandığı dönemdir.[58]

Hicri 189 yılına gelindiğinde Yahyâ, fukahanın I. Hakem'e karşı başlattığı ayaklanmaya katılmıştır. O zamanlar henüz halife olmayan II. Abdurrahman'ın araya girmesi ile affedilmiştir.[59] Ardından halife tarafından ilgiye mazhar olan Yahyâ, daha önce değinildiği üzere otoritesinin zirve noktasına II. Abdurrahman döneminde kavuşmuştur. Öyle ki Îsâ b. Dînâr'ın (öl. 212/828) vefatıyla fetva meclisinin başına geçmiş ve Endülüs'teki tüm kadı atama ve azillerinde tek merci hâline gelmiştir.[60] Yahyâ'nın II. Abdurrahman üzerindeki etkisi öyle bir dereceye ulaşmıştır ki, âlimler emirin Yahyâ'ya bağlılığını, oğulun babaya bağlılığına benzetmişler ve sözünden çıkmadığını ifade etmişlerdir.[61] Yahyâ'nın bu nevi bir otoriteye kavuşması, Mâlikîliği Endülüs'te resmî bir mezhep hâline getirmiştir. İbn Hazm da (öl. 456/1064) mezhep görüşlerinin otoriterleşmesi bağlamında Yahyâ'nın Endülüs'teki rolünü, Hanefîlik için Ebû Yusuf'un (öl. 182/798) Bağdat'taki rolüne benzetmektedir.[62] Nitekim Hanefî mezhebinin kurucu imamlarından biri olarak Ebû Yusuf'un Harun er-Reşîd döneminde (170/786-193/809) kâdılkudât olarak atanması, mezhebin İslam coğrafyasında yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Bu açıdan Ebû Yusuf'un o dönemde İslam beldelerine kadı atamalarındaki rolü ile Yahyâ el-Leysî'nin Endülüs'teki rolü birbirine benzetilebilir. Aynı şekilde Ebû Yusuf kaleme aldığı eserlerle, Yahyâ da *Muvatta*'ın rivayeti konusundaki hassasiyeti ile

57 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6/144.

58 Remziye Akbaş, *Endülüs'te Mâlikî Mezhebi Dışındaki Fıkhî Oluşumlar* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 67.

59 Huşenî, *Ahbârü'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn*, 361. Kâdî İyâz, Yahyâ'nın affedilmesinin o dönemin Tuleytula müftüsü Said b. Abdûs aracılığıyla olduğunu söyler. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik,* 3/113.

60 Ebû Bekr Muhammed b. Abdillah b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *Kitâbü'l-mesâlik fî şerhi Muvatta 'i Mâlik*, thk. Yusuf el-Karadâvî (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2007), 1/332.

61 Muhammed b. Hasen eş-Şurahbîlî, *Yahyâ b. Yahyâ ve rivayetühü li'l-Muvatta',* 67. II. Abdurrahman zamanla Yahyâ ve ashabının bu otoritesinden rahatsız olup onları *silsiletü's-sû'* olarak adlandırmış, hatta onların etkisini kırmak için birtakım adımlar atsa da başarılı olamamıştır. Öyle ki II. Abdurrahman, Yühâmir b. Osman'ı (öl. 220'den sonra) bu şikayetlerini dile getirerek Kurtuba kadılığına getirmiş, ancak Yahyâ ve ashabının kendilerine danışılmadan atanan bu kadıyı halk nezdinde kötü göstermek için her türlü yolu denemesinin ardından, şikayetler sebebiyle azletmiştir. Azli sırasında Yühâmir'in "Bana daha evvelden yakındığın gibi, gerçekten Kurtuba'da iki emir var. Ama halk nezdinde şerlilerin emiri olan sensin" diyerek, II. Abdurrahman'ı uyarmıştır. bk. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân İbn Hibbân, *el-Muktebes min ebnâi'l-Endelüs*, thk. Mahmûd Ali Mekkî (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ, 1971), 1/202-203. II. Abdurrahman'ın Yahyâ'nın halk nezdindeki etkisini kırmak için attığı diğer bir adım, Yahyâ'ya muhalif görüşleri olan ve pek de anlaşamadığı Abdülmelik b. Habîb'i fetva meclisine sokmasıdır. Ancak İbn Habîb de Yahyâ'nın etkisini kırmayı başaramamıştır. Vefatından sonra birkaç nesil daha, Kurtuba'nın fetva ve idaresi üzerinde Yahyâ ailesinin otoritesinin devam ettiği görülür. bk. Çavuşoğlu, "Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî", 43/267.

62 Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, ts), 4/230.

mezheplerinin teşekkülünde ve kurumsallaşmasında önemli rol oynamışlardır.

Yahyâ'nın o dönemde halk, ulema ve emirler üzerindeki otoritesi neredeyse tartışmasızdır. Başka hiçbir kimsenin Endülüs'te Yahyâ kadar değer görmediğinin söylenmesi de bunun delilidir.[63] Bu otoritenin sebepleri olarak; Yahyâ'nın bürokrat bir aileden gelmesi, herkesi hayran bırakacak takvası ve zekası gibi saikler zikredilebilir. Bunların dışında bizce en başta zikredilmesi gereken husus ise Yahyâ'nın o dönemde *Muvatta*'ın Endülüs'teki nüshaları arasında en güncel rivayetine ve âli isnadına sahip olmasıdır. Ancak Yahyâ, seleflerinden devraldığı bu bayrağı daha da yükseklere taşımayı başarmıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere kaza ve fetva meclisinde mutlak söz sahibi olmasının ardından, yargı makamını da mutlak olarak Mâlikî fıkhına bağlamıştır.[64]

Endülüs'te Yahyâ'nın otoritesinin bir zaman sonra, temsil ettiği Mâlikîliğin otoritesini de geçtiği söylenebilir. Kaynaklarda yer alan şu kıssa buna örnek olarak gösterilebilir: Bir gün Halife II. Abdurrahman, ramazan ayında nefsine yenik düşüp cariyesi ile orucunu bozduktan sonra pişman olur ve fetva meclisini huzura davet eder. İşlediği günahın kefaretini onlara sorar. Yahyâ kefaretin peş peşe altmış gün oruç tutmak olduğu cevabını verir. Yahyâ'nın cevabı üzerine şaşkınlıklarını gizleyen meclisteki fakihler, huzurdan ayrıldıktan sonra Yahyâ'ya İmam Mâlik'in görüşünün bu olmadığını, zira şahsın kefaretler arasında muhayyer olduğunu söyleyip, neden melike köle azat etmesi yönünde fetva vermediğini sorarlar. Yahyâ onlara kefaretin amacının caydırıcılık olduğunu, halife için en caydırıcı cezanın bu olduğunu ifade eder.[65] Bu olaydan konumuzla ilgili çıkarılacak bazı anekdotlar vardır. Yahyâ, İmam Mâlik'in görüşüne muhalif fetva vermiş olsa dahi mecliste bulunan fakihler halifenin huzurunda ona itiraz edememişlerdir. Aynı zamanda Yahyâ'nın fetvasında, halifenin rızasından ziyade takvalı olan yolu tercih etmiş olması, onun fetva ahlakını ve halife nezdindeki yerini de göstermektedir.

Halifeye karşı vermiş olduğu bu fetva da onun bu otoritesini göstermektedir.

63 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/382.

64 Bâcî, *el-Müntekâ*, 1/31; Küçüksipahioğlu, *İslam Tarihi ve Medeniyeti Endülüs*, 77.

65 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6/145.

Yahyâ'nın otoritesinin diğer bir delili, *Muvatta'* rivayetinde ve Leys b. Sa'd'dan yapmış olduğu nakillerde vehimleri fark edilmiş ve tenkit edilmiş olmasına rağmen değiştirilmeden rivayet edilmesidir.[66] Örneğin İbn Abdülber, İmam Mâlik'in hocalarına göre tasnif ettiği eseri *Temhîd*'de Yahyâ'nın hatası neticesinde Mâlik – İbn Şihâb – Amre tarikiyle nakledilen bir rivayetin meşhur tarikinin Mâlik – Yahyâ b. Saîd – Amre şeklinde olduğunu aktarmakla birlikte söz konusu rivayeti İbn Şihâb başlığı altına derç etmektedir.[67] Bu husus, aynı zamanda Endülüs'teki ilmî ortam hakkında da bize bilgi vermektedir. Zira Yahyâ'nın vehimlerinin büyük bir kısmı hadislerin senedindedir.[68] Endülüs'te *Muvatta'* bir hadis kitabından çok bir fıkıh kitabı olarak telakki edilmiştir. Bu sebeple âlimler senedlerdeki hatalardan ziyade, metinden çıkarılacak fıkha önem vermişlerdir. Bunun tek istisnası, hadisçi kimliği ile ön plana çıkan ve Endülüs bölgesinde rivayet merkezli hadis öğretimini başlatan iki hadis hâfızından biri olan Muhammed b. Vaddâh (öl. 287/900) olmuştur. [69] Bir diğer isim, doğu İslam dünyasının hadis birikimini Endülüs'e taşıyan Bakî b. Mahled'dir (öl. 276/889).

Ziyâd b. Abdurrahman'ın İmam Mâlik'in mesâilini ve *Muvatta'*ı, Îsâ b. Dînâr'ın ise İbnü'l-Kâsım'ın mesâilini Endülüs'e getirmesi ile başlayan ve Yahyâ el-Leysî ile zirve noktasına ulaşan Mâlikî etki, daha hicri üçüncü yüzyılın başlarında bölgede büyük bir mezhep taassubu meydana getirmiştir.[70] Öyle ki az sayıdaki istisna dışında o dönemde Endülüs'te *Muvatta'* dışında hadis okunmuyor, İmam Mâlik'in fetvaları dışında fetva verilmiyordu. Bu bağlamda Yahyâ'nın etkisini kırmak üzere fetva meclisine sokulan Abdülmelik b. Habîb (öl. 238/853), vermiş olduğu fetvalardan ötürü tenkit edilmiştir.[71] Yahyâ'dan hemen sonra onun rivayetindeki hataları tashih eden İbn Vaddâh'ın rivayeti de, iyi bir hadisçi olmasına rağmen tashih edilmeyen nüshalara tercih edilmemiştir.[72] Bakî b. Mahled de

66 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/381.

67 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 16/322. Sifil, *Muvatta' Nüshaları Muhteva Analizi*, 92.

68 Alimlerin çoğu Yahyâ'nın *Muvatta'* rivayetindeki hatalarına işaret etmiş, otuz yerde onun hata yaptığına dikkat çekmişlerdir. Nüshanın şöhretine ve Yahyâ'nın otoritesine işaret eden İbnü'l-Arabî, Endülüslü âlimler tarafından Yahyâ'nın tashifleri sebebiyle tenkit edildiğini de ifade etmiştir. bk. İbnü'l-Arabî, *Kitâbü'l-mesâlik fî şerhi Muvatta'i Mâlik*, 1/332. Aynı şekilde Yahyâ'yı *Muvatta'*ın en güzel rivayeti sayan İbn Abdülber dahi, söz konusu rivayetteki tashifâtı dile getirmiştir. bk. İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 1/201.Bu hataların neredeyse hepsinin hadisin senetlerinde vaki olduğu söylense de Şurahbîlî hataların yaygın olduğunu, senetlerin yanı sıra hadis metinlerinde de bazı vehimlere düşüldüğünü ifade eder. bk. Muhammed b. Hasen eş-Şurahbîlî, *Yahyâ b. Yahyâ ve rivayetühü li'l-Muvatta'*, 136-139.

69 M. Yaşar Kandemir, "İbn Vaddâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/435.

70 Mâlikî fakihlerin Emevî emirler üzerindeki mutlak otoritesi I. Hakem (öl.180/796) döneminde sekteye uğrasa da mezhep idare ve kaza makamındaki otoritesini korumuştur. bk. Kaya, "Mâlikî Mezhebi", 27/523.

71 İbn Habîb, Mâlik'in Medineli öğrencisi İbn Mâcîşûn'un görüşleri ile fetva verdiği için, Mâlik'in Mısırlı öğrencisi İbnü'l-Kâsım'ın görüşlerini esas alan Yahyâ ile ihtilafa düşüyordu. bk. Çavuşoğlu, "Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî", 43/267.

72 Muhaddis kimliği güçlü olan İbn Vaddâh'ın bu tashihlerinin hepsi isabetli bulunmamış, bu sebeple de tenkit edilmiştir. Muhammed b. Hasen eş-Şurahbîlî, *Yahyâ b. Yahyâ ve rivayetühü li'l-Muvatta'*, 306.

Muvatta'ın muhaddisler tarafından daha sahih görülen İbn Bükeyr nüshasını Endülüs'e getirip Yahyâ'nın rivayetinden daha sağlam olduğunu ifade etmesi sebebiyle eleştirilmiştir.[73] Yine İbn Ebî Şeybe'nin (öl. 235/849) *Musannef*'ini Endülüs'e getiren Bakî b. Mahled, içerisinde *Muvatta*'a muhalif rivayetler bulunması sebebiyle, bu hadisleri nakletmekten menedilmiştir.[74] Bu taassup, Endülüs'ü hadis ilmi hususunda doğudan bir asır kadar geride bırakmıştır. Bütün bunlara rağmen, doğuda değişen hadis algısı ve Mısır'da hicri beşinci asra kadar devam eden Fâtımî hâkimiyeti gibi sebeplerle gözden düşen *Muvatta*',[75] Endülüs'teki bu taassup sebebiyle otoritesini korumuş ve özellikle hadis şerhçiliği bağlamında erken dönemde hadis ilmine önemli çalışmalar kazandırmıştır.[76]

3. Leysî Nüshasının Şöhretinin Sebepleri

Muvatta' yazıldığı dönemden itibaren birçok kişi tarafından rivayet edilmiştir. Söz konusu râvilerin sayısının bin küsür olduğu söylense de[77] *Muvatta*' üzerine yapılan çalışmalarda bu isimlerin yirmi yahut otuz olarak tespit edildiği görülmektedir.[78] Bu rivayetlerin dokuz tanesi günümüze ulaşmış, bunlardan sekiz tanesi de neşredilmiştir. En meşhur nüsha ise Yahyâ el-Leysî rivayetidir. Öyle ki bugün İmam Mâlik'in *Muvatta*'ı dendiğinde akla ilk Yahyâ rivayeti gelmektedir.[79]

Söz konusu nüshanın bu denli şöhret bulması ile ilgili muhtelif görüşler ileri sürülmüştür. Nüshanın sahip olduğu bu şöhreti salt ilmî sebeplerle açıklayanlar vardır. Örneğin Yusuf el-Karadâvî (öl. 2022), tahkikini yaptığı İbnü'l-Arabî'nin (öl. 543/1148) *el-Mesâlik* adlı şerhinin mukaddimesinde, Yahyâ nüshasının neden meşhur olduğu hususuna değinmektedir. Bunun sebepleri arasında, Yahyâ'nın uzun süre (ölünceye kadar) İmam Mâlik'in yanında kalması, rivayetlerinde itkan sahibi olması ve *Muvatta*'ı

73 Bakî, Yahyâ el-Leysî'nin oğulları İshak ve Ubeydullah tarafından eseri *el-Müsned*'e aldığı rivayetlerde Yahyâ el-Leysî'nin nüshasını bırakıp İbn Bükeyr rivayetini tercih etmesi sebebiyle eleştirilmiştir. Kendisi bu hususu şöyle anlatmaktadır: "Eserimi yazdığım zaman Yahyâ'nın iki oğlu İshak ve Ubeydullah yanıma gelip 'Bir eser yazmışsın, bu eserde babamızın rivayetlerini geri plana itip Ebu Mus'ab ve İbn Bükeyr'i öncelemişsin' dediler. Ben de Ebu Mus'ab'ı Kureyşli olması sebebiyle, İbn Bükeyr'i ise yaşlı olması sebebiyle tercih ettiğimi hem de Yahyâ'nın Mâlik'ten bir sefer semâı olduğu hâlde İbn Bükeyr'in Muvatta'ı 70 kere semâ ettiğini söyledim. Bunun üzerine bana düşman oldular." bk. Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ Kâdî İyâz, *el-Ğunye*, thk. Mahir Züheyr (Beyrut: Darü'l-Ğarbi'l-İslami, 1982), 98-99.

74 İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemâi'l-Endelüs*, 1/108-109.

75 Kaya, "Mâlikî Mezhebi", 27/4.

76 Söz konusu çalışmalar için bk. Mustafa Macit Karagözoğlu (ed.), *Hadis Şerh Literatürü I* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 55-69.

77 Muhammed Zekeriyyâ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvatta'i Mâlik* (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2003), 98.

78 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/86-89.

79 Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2/9; Kândehlevî, *Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvatta'i Mâlik*, 106.

son dinleyen râvi olması gibi hususları saymaktadır. Böylece Yahyâ rivayetini mevcut nüshalar arasındaki en sağlam ve en güvenilir nüsha olarak takdim eder.[80] Yahyâ nüshasının sahip olduğu şöhreti sorgulayıp bunun ilmî sebeplerle açıklanmasının mümkün olmadığını söyleyenler de vardır. Sifil, ilmî yönden bakıldığında Yahyâ nüshasının bu şöhreti hak etmediğini, nitekim tek özelliğinin ihtilaflı bir husus olmakla birlikte son arz edilen nüshalardan biri olduğunu söylemektedir. [81] Kenan Oral ve Muhammed Şurahbîlî ise Yahyâ rivayetinin mümeyyiz olduğu ilmî vasıfları saymakla birlikte, nüshanın şöhretinin siyasi ve coğrafi birtakım sebeplere bağlı olduğunu ihsas ettirmektedir.[82]

Bütün bu hususiyetlerinin yanı sıra Yahyâ, muhaddisler tarafından hadis ilmini pek bilmemekle tenkit edilmiş,[83] rivayetlerinde düştüğü vehimler, kendisinden bir nesil sonra tashih edilir olmuştur.[84] Zira Yahyâ bir muhaddis değil, daha ziyade bir fakihtir[85] ve *Muvatta'*ı semâ etmesinin temel amacı, Endülüs'e dönüp İmam Mâlik'in fıkhını orada yaymak ve yaşatmaktır.

Bu noktada nüshaların rivayet edildiği coğrafya da önem kazanmaktadır. Günümüze ulaşan *Muvatta'* nüshaları Mekke, Medine, Basra, Bağdat, Kuzey Afrika ve Endülüs'te yaygınlık kazanmıştır. En sağlam nüshaların da aralarında bulunduğu doğu nüshaları, hicri 3. asırdan sonra değişen hadis anlayışını müteakip nispeten *Kütüb-i sitte* potasında erimiştir. Bunda İmam Şâfiî'nin müsned hadis vurgusunun mürsel hadislerin kullanımını azaltması[86] ve dönemin hadis anlayışı gereği birçok munkatı' rivayet içeren *Muvatta'*ın geçerliliğini zayıflatması da etkili olmuştur. *Muvatta'daki* munkatı', mürsel ve belâğ türü rivayetlerin muttasıl tariklerinin *Kütüb-i sitte'*ye girmesiyle, kitap otoritesini yeni tasnif türleri olan câmi ve sünenlerle paylaşmak durumunda kalmıştır. İslam dünyasının o dönemdeki merkezi sayılan Bağdat'ta ehl-i reyin etkisini yitirmesi ve ehl-i hadisin

80 İbnü'l-Arabî, *Kitâbü'l-mesâlik fî şerhi Muvatta' i Mâlik*, 1/142.

81 Sifil, *Muvatta' Nüshaları Muhteva Analizi*, 92.

82 Muhammed b. Hasen eş-Şurahbîlî, *Yahyâ b. Yahyâ ve rivayetühü li'l-Muvatta'*, 116-118. Oral, *Muvatta'*, 154-155.

83 Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Dımaşk: Dâru'r-Reşîd, 1986), 598.

84 Yahyâ'nın talebelerinden ve nüshasının meşhur râvilerinden Muhammed b. Vaddâh, hadisçi kimliği güçlü ve muhaddisler nezdinde makbul bir râvidir. O, Yahyâ'nın nüshasını, içerdiği vehimleri tespit ve tashih etmek suretiyle nakletmiştir. bk. İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemâi'l-Endelüs*, 2/18; İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 1/202 (Mukakkikin notu).

85 Zehebî, *Siyer*'de onu fakih olarak tanıtmakta ve hadis ilminde iyi olmadığını ifade etmektedir. bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/519-523. Ali Vasfi Kurt doktora tezinde Endülüslü muhaddisleri sayarken Yahyâ'nın adına yer vermemektedir. bk. Kurt, *Endülüs'de Hadis ve İbn Arabî*, 237-312.

86 İbn Abdülber, *et-Temhîd,* 1/195.

baskın olmaya başlaması[87]; Mısır'da ise Fâtımîlerin etkisi, *Muvatta'* rivayetini yavaşlatan diğer unsurlar arasında sayılabilir. Doğuda durum böyleyken daha önce ifade edildiği üzere Endülüs'te *Muvatta'* uzun yıllar en güvenilir hadis kitabı olarak telakki edilmiştir. Yahyâ nüshası ise Endülüs'ün en âli senedli ve en güncel rivayeti olmakla, o bölgedeki diğer *Muvatta'* nüshalarını gölgede bırakmıştır.

Yukarıda zikredilen sebepler, Yahyâ nüshasının erken dönemde Endülüs'teki etki ve yaygınlığını açıklamaktadır. Sonrasında nasıl oldu da bu nüsha doğu İslam dünyasında da en meşhur ve güvenilir *Muvatta'* rivayeti hâline gelmiştir? Bu sorunun muhtemel en isabetli cevabı kanaatimizce şudur: Yahyâ nüshası üzerine yapılan çalışmaların ve ilmî mirasın, zamanla doğu-batı arasındaki ilmî etkileşimi kuvvetlendirmesi ve Endülüs'ün Müslümanlar elinden çıkması ile bu mirasın doğuya taşınması.

Daha açık bir ifadeyle *Muvatta'* üzerine kaleme alınmış literatürün zenginliği malumdur. *Muvatta'* şerhleri, *Sahihayn* şerhlerinin ulaştığı noktaya, onlardan yaklaşık dört asır kadar önce, hicri beşinci asrın ortalarında ulaşmıştır. Sair tasnifât üzerine yapılan şerhlerin henüz başlangıç aşamasında olduğu bu kadar erken bir dönemde, *Muvatta'* şerhlerinin mükemmele yakın örneklerinin kaleme alınabilmiş olması, *Muvatta'* literatürünün buna imkân verecek ölçüde zenginleşmesinden kaynaklanmaktadır.[88] Bu büyük literatürü incelemek çalışmamızın kapsamını aşacağı için, temsil gücü yüksek olduğunu düşündüğümüz birkaç çalışmaya göz atmanın Yahyâ nüshasının geçirdiği seyri aydınlatacağı kanaatindeyiz.

Erken dönemde Endülüs'te *Muvatta'* üzerine yapılan çalışmalarda Yahyâ nüshasının yaygın olarak kullanıldığı görülür. Öyle ki günümüze ulaşan en eski *Garîbü'l-Muvatta'*lardan biri olma vasfına sahip olan Abdülmelik b. Habîb'in *Tefsîrü ğarîbi'l-Muvatta'*ı aralarındaki husumete rağmen[89] Yahyâ nüshası esas alınarak kaleme alınmıştır. Aynı şekilde Yahyâ'nın talebelerinden Yahyâ b. Zekeriyya b. Müzeyn (öl. 259/872) *Muvatta'*ın Medine ve Basra nüshalarına sahip olmakla birlikte, *Tefsîrü Muvatta'*ını Yahyâ rivayetini esas alarak telif etmiştir.[90] Yine bu dönemde *Muvatta'* üzerine Mısır'da Cevherî (öl. 381/911), Bağdat'ta Dârekutnî (öl.

87 Örneğin Mihne sonrasında Bağdat'ta ehl-i hadisin etkin role bürünmesinin Şeybânî rivayetinin etkisini kırdığı söylenebilir.

88 Karagözoğlu, *Hadis Şerh Literatürü I*, 55. *Muvatta'* üzerine yapılan çalışmaların listesi için bk. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/80-85.

89 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 4/123. Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 2/91.

90 İbnü'l-Arabî, *Kitâbü'l-mesâlik fî şerhi Muvatta 'i Mâlik*, 1/191-192.

385/915), Kayrevân'da Kâbisî'nin (öl. 403/2012) çalışmaları konumuz bağlamında bize önemli bilgiler vermektedir. Şöyle ki, Mısırlı Cevherî *Müsnedü hadîsi Mâlik*[91] adlı eserini, aralarında Yahyâ nüshasının da bulunduğu 12 nüshayı kıyaslamak suretiyle telif etmiş ve eserde Ka'nebî rivayetini esas almıştır. Kayrevanlı Kâbisî, eserini İbnü'l-Kâsım nüshası üzerine kaleme alırken, Bağdatlı Dârekutnî, *Muvatta'*ın 62 nüshasını kıyaslamak suretiyle telif ettiği *Ehâdîsü'l-Muvatta'* adlı eserinde Yahyâ nüshasına yer vermemiştir.[92] Dördüncü asrın sonlarına gelindiğinde Endülüs'te ortaya konan Kanâziî (öl. 413/1022) ve İbnü'l-Hazzâ'nın (öl. 416/1025) *Muvatta'* üzerine yaptıkları çalışmalar, Yahyâ nüshasının yanı sıra diğer nüshaların da Endülüs'te yaygınlık kazandığını göstermektedir. Zira bu iki eserde de Yahyâ nüshasının diğer nüshalarla eş değerde kullanıldığı görülmektedir.

Bütün bunlardan hareketle Yahyâ nüshasının ilk dört asırda Endülüs'ün yanı sıra Mısır ve Kayrevan'da da bilindiği, ancak diğer nüshalara tercih edilmediği söylenebilir. Diğer yandan Yahyâ rivayeti bu dönemde doğuda yok hükmündedir.[93]

Dördüncü asrın sonlarına gelindiğinde Endülüs'ün doğu ile olan ilmî etkileşimi artmış, bu dönemde *Kütüb-i sitte* başta olmak üzere birçok hadis kitabı Endülüs'e girmiştir. Önceden o bölgede var olan mesâil üzerinden fıkıh anlayışının yanında, Bakî b. Mahled ve Muhammed b. Vaddâh gibi muhaddislerin yetişmesi ile hadisler üzerinden fıkıh yapma fikri de güçlenmiştir.[94] Bu da *Muvatta'*ın farklı nüshalarını karşılaştıran yahut müşkil kelimelerini açıklayan çalışmaların yerini yavaş yavaş hadisler çerçevesinde fıkhi konuların işlendiği şerhlerin almasına vesile olmuştur.[95]

Bu bağlamda İbn Abdülber'in *et-Temhid* ve *el-İstizkar* isimli hacim-

91 Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah el-Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, thk. Lütfi b. Muhammed es-Sağîr – Tâhâ b. Ali Bû Süreyh (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1997).

92 Kaynaklarda Dârekutnî'nin Mısır ve Kayrevan'a rihleler gerçekleştirdiği yönündeki bilgilerden hareketle onun Yahyâ nüshasından haberdar olduğu, ancak onu kasıtlı olarak eserine dâhil etmediği düşünülebilir. Bunun sebebi olarak Dârekutnî'nin Yahyâ'nın hadisçiliğini zayıf görmesi yahut onun İmam Mâlik'ten semâının tam olmaması gibi hususlar zikredilebilir. Zira o, Iraklı olmasına rağmen zaafından dolayı Süveyd b. Sa'd'ın nüshasına da eserinde yer vermemiştir. Söz konusu eseri tahkik eden Hişâm b. Ali de bu iki nüshanın o dönemde güvenilir görülmemesi sebebiyle Dârekutnî tarafından esere dâhil edilmeme ihtimalinin yüksek olduğunu ifade etmektedir. bk. Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *Ehâdîsü'l-Muvatta' ve'ttifâḳu'r-ruvât an Mâlik ve'htilâfühüm ziyâdeten ve naksan*, thk. Ebü'l-Velîd Hişâm b. Ali (İmarat: Mektebetü Ehli'l-Hadis, ts.), 31-32.

93 İbn Abdülber'in *Temhîd*'ini tahkike hazırlayan Beşşâr Avvâd, Yahyâ nüshasının beşinci asra kadar Doğu'da mutemet hiçbir eserde kendisine yer bulamadığını ifade etmektedir. Bunun sebebi olarak da Yahyâ'nın hadis ilmi ile iştigal etmemesi, nüshasındaki azımsanamayacak hatalar ve o zamanda doğu ile batı arasındaki ilmî etkileşimin yüksek olmamasını zikreder. Diğer yandan doğuda Yahyâ nüshasından çok daha iyi nüshaların tedavülde olduğuna işaret eder. bk. İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 1/201.

94 Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahyâ b. Ahmed et-Temîmî el-Kurtubî İbnü'l-Hazzâ, *et-Ta'rîf bi-men zükire fî Muvatta' i'l-İmâm Mâlik*, thk. Muhammed İzzüddîn el-Mi'yar (Suudî Arabistan: Vüzâratü'l-Evkâf, ts.), 388.

95 Karagözoğlu, *Hadis Şerh Literatürü I*, 61.

li şerhleri başta olmak üzere, Bâcî'nin (öl. 474/1081) *el-Müntekâ*'sı, İbn Sîd el-Batalyevsî'in (öl. 521/1127) *Müşkilâtü Muvatta'ı,* Ahmed b. Tâhir'in (öl. 532/?) *el-Îmâ' ilâ etrâfi'l-Muvatta'ı*, İbnü'l-Arabî'nin (öl. 543/1148) *el-Mesâlik* ve *el-Kabes* isimli şerhleri ile Kâdî İyâz'ın (öl. 544/1149) *Meşâriku'l-envâr* isimli şerhleri zikredilmelidir. Hicri beşinci ve altıncı asırda kaleme alınıp selefe uyma ve Endülüs çizgisini devam ettirme amacıyla Yahyâ nüshasının benimsendiği bu şerhler,[96] en az iki asır içerisinde ön plana çıkmış ve hususen İbn Abdülber ve Bâcî'nin eserleri, *Muvatta'* literatürünü nispeten etkisi altına almıştır.[97] Dolayısıyla bu tarihten sonra *Muvatta'* üzerine yapılacak pek çok çalışma bu telifâttan müstağni kalamayacağı için, Yahyâ nüshası da diğerlerinin önüne geçmiş ve *Muvatta'* dendiğinde akla ilk gelen rivayet olmuştur.[98]

Hicri 7. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Endülüs'te istikrar neredeyse tamamen ortadan kalkmış, Kurtuba gibi önemli merkezler Hıristiyanların eline geçmiş, buralardaki medreseler kapatılmıştır. Bu süreçte Mısır, Endülüs'teki âlimler için bir sığınma merkezi olmuştur. Gerek doğudaki Moğol istilasından kaçan gerek Endülüs'te Hıristiyanların elinden kurtulan âlimler Mısır'ı sığınılacak bir merkez olarak telakki etmişler, neticede özelde Ezher'i genelde Mısır'ı dönemin en canlı ilim merkezi hâline getirmişlerdir.[99] Eyyûbî emirleri de âlimleri hususen Mısır'a toplamak için özel çaba sarf etmiş, bu zamana kadar Fâtımîlerin hadis ve sünnet bağlamında izledikleri olumsuz politikanın etkilerini kırmak adına hadis merkezli çalışmaları teşvik edip desteklemiştir.[100] Neticede *Muvatta'* şerhlerinin en mümtaz örneklerinin verildiği Endülüs ve Mağrib bölgesindeki siyasi karmaşa ile sekteye uğrayan söz konusu literatür, Mısır'daki bu ilmî canlılıkla birlikte tekrar kendini göstermeye başlamıştır.[101] Bu bağlamda Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *Tenvîrü'l-ḥavâlik ʿalâ Muvaṭṭaʾi Mâlik*, Karâfî'nin (öl. 1008/1600) *Şerḥu'l-Muvaṭṭaʾ* ve Zürkânî'nin (öl. 1122/1710) *Ebhecü'l-mesâlik bi-şerḥi Muvaṭṭaʾ li-İmâm Mâlik* isimli şerhleri Mısır'da kaleme alınan ve günümüze ulaşan güzide çalışmalardır. Bu çalışmaların her birinde Yahyâ rivayetinin esas alınması, söz konusu nüshanın bu tarihler-

96 Öyle ki İbn Abdülber şerhinin mukaddimesinde bunu açıkça ifade etmekte; "Âlime düşen daha merğub olanları olsa dahi selefinin çizgisinden yürümektir" demektedir. bk. İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 1/201. Aynı şekilde Kâdî İyâz, fakihlerin Yahyâ'nın nüshasını tercih etmiş olması sebebiyle bu rivayeti esas aldığını ifade etmektedir. bk. Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-envâr alâ sıhâhi'l-âssâr* (Kahire: Dârü't-Türâs, ts.), 1/8.

97 Karagözoğlu, *Hadis Şerh Literatürü I*, 63.

98 Muhammed b. Hasen eş-Şurahbîlî, *Yahyâ b. Yahyâ ve rivayetühü li'l-Muvatta'*, 121.

99 Mustafa Kırkız, "el-Ezher Özelinde Klasik ve Modern Eğitim", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/1 (2014), 169.

100 Nagihan Emiroğlu, "Memlüklülerde Hadis ve Ulema", *İslam Tetkikleri Dergisi* 10/1 (2020), 371.

101 Karagözoğlu, *Hadis Şerh Literatürü I, 65.*

de günümüzdeki şöhret ve otoritesine kavuştuğunu söylemeyi mümkün kılmaktadır. Bu tarihten itibaren kaleme alınan *Muvatta'* şerhlerinin neredeyse tamamı, Yahyâ nüshası asıl kabul edilerek telif edilmiştir. Çünkü daha önce de ifade edildiği üzere *Muvatta'* üzerine yapılan çalışmaların en seçkin örnekleri Endülüs'te verilmiş ve bu eserler Yahyâ rivayeti esas alınarak yapılmıştır.

Mısır'dan sonra, hadis alanındaki çalışmalarla temayüz eden Hint alt-kıtasında telif edilen *Muvatta'* şerhleri de bu hususta zikredilmelidir. Şah Veliyyullah Dihlevî'nin (öl. 1176/1762) *el-Müsevvâ fî eḥâdîşi'l-Muvaṭṭaʾ* ve Kandehlevî'nin (öl. 1898-1982) *Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvaṭṭaʾi Mâlik* adlı şerhleri, Hint alt-kıtasının hadis literatürüne kazandırdığı önemli çalışmalardır ve bunlarda da esas alınan nüsha Yahyâ rivayetidir. Son asırlarda öne çıkan ve Hanefî âlimlerce öncelenen Şeybânî nüshasına rağmen, Kandehlevî gibi Hanefi bir âlim dahi şerhinde Yahyâ rivayetini esas almıştır. Bu da o bölgede Yahyâ nüshasının otoritesinin bir göstergesidir.

Hicri 10. yy'dan itibaren telif edilen *Muvatta'* şerhlerine bakıldığı zaman, temelde iki nüshanın öne çıktığı görülür. Bunlardan ilki pek tabiî ki Yahyâ nüshasıdır. *Muvatta'* şerhlerinde esas alınan diğer nüsha ise ilginç bir şekilde hicri 10. yy'a kadar üzerinde günümüze ulaşan hiçbir çalışmanın yapılmadığı Şeybânî rivayetidir. Bu son nüsha üzerine telif edilen dört şerh günümüze ulaşmıştır. Bu şerhlerden ikisi Şeybanî nüshasını *Muvatta'*ın bir rivayeti olarak değil müstakil bir hadis kitabı olarak telakki etmektedir.[102] Diğer ikisi ise söz konusu rivayeti *Muvatta'*ın en güzel nüshası olarak tavsif etmekte ve onun bir *Muvatta'* rivayeti olduğunu öne sürmektedir.[103] Bu mesele çalışmamızın sınırlarını aşmakta olup müstakil bir çalışmada incelenmelidir.

Sonuç

Yahyâ rivayetinin bugünkü şöhretine ulaşmasına diğer nüshalardan farklı olarak iki sebebin etki ettiği söylenebilir. Bunlardan ilki, Mâlikîliğin ve Yahyâ'nın Endülüs'teki otoritesidir. Bu otorite, Yahyâ rivayetini o bölgedeki en muteber rivayet konumuna getirmiştir. Diğeri ise Endülüs'te

102 Ayrıntılı bilgi için bk. Halil İbrahim Turhan, "Pîrîzâde İbrahim Efendi'nin Şerhu'l-Muvatta' li'ş-Şeybânî'sindeki Şerh Yöntemi ve Eserin Hadis Şerh Literatüründeki Yeri", *Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları*, (2019), 615-629; Selahattin Yıldırım, "Osmanlı Muhaddislerinden el-Kemâhî ve el-Müheyyâ Adlı Muvatta Şerhi", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* 8/20 (2024), 197-220.

103 Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Mani Sa'âde, "Mâlikî Mezhebine Mensup Olmayan Âlimlerin İmam Mâlik'in el Muvatta'ı Üzerine Yaptıkları Çalışmalar -Hanefi Ulema Örnekliği-", çev. Muhammed Talha Kılıç, *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 14 (ts.), 541-558.

sonraki yüzyıllarda oluşan zengin *Muvatta'* literatürünün ana kaynağının Yahyâ rivayeti olmasıdır. Neticede *Muvatta'* uzun yıllar yoğun hadis şerh çalışmalarının yapıldığı o coğrafyada en güvenilir hadis kitabı olarak telakki edilmiş, daha ilk rivayet edildiği zamandan beri, vehimleri sebebiyle tenkit edilen ve diğer rivayetlerin aksine İmam Mâlik'ten semâı tam ve mükerrer olmayan Yahyâ nüshası, kendisinden daha sağlam ve daha doğru olarak kabul edilen diğer nüshaları geride bırakabilmiştir. Evet, kitapların da bir kaderi ve nasibi vardır. Öyle ki Yahyâ nüshası hem bulunduğu coğrafyanın şartları hem râvisinin sahip olduğu karizma ve otoritesi hem de tüm bunların beslediği zengin *Muvatta'* literatürünün ana kaynağı olması gibi sebeplerden ötürü diğerlerine göre daha şanslı bir nüshadır.

Yahyâ henüz hayatta iken başlayan ve ondan sonra da hızlanarak devam eden *Muvatta'* üzerine yapılan çalışmalarda, Endülüs'ün imza rivayeti olması hasebiyle tercihe şayan bulunan Yahyâ nüshası, söz konusu çalışmaların şöhret ve hüsnükabulü ile günümüze kadar otoritesini koruyarak gelmiştir. Endülüs'ün Müslümanların elinden çıkması sonucunda batıdan taşınan ilmî miras, söz konusu nüshayı batıda olduğu kadar doğu İslam coğrafyasının da en meşhur rivayeti hâline getirmiştir. Günümüze ulaşan *Muvatta'*ın bugün akla gelen ilk nüshası olan bu rivayet, İmam Mâlik'in mirasını bizlere taşıyan en önemli kaynaklardan biri konumundadır. Aynı zamanda geçirmiş olduğu bu süreçle, bizlere nüshalarının yaygınlık kazanmasındaki saiklerin sadece ilmî yahut siyasi boyutta gerçekleşmediğini göstermektedir. Bu sayede bizlere temel eserler ve onların aktarım süreçlerine dair de bir pencere açmaktadır. *Muvatta'*ın Yahyâ nüshası özelinde hazırlanan bu çalışma göstermektedir ki nüshalar, siyasi, coğrafi, sosyal, politik pek çok sebeple yaygınlık kazanabilir. Hatta ilmî anlamda olumsuz bir durum olarak telakki edilebilecek olan; Endülüs'teki Mâlikî taassubu ve bölgenin Müslümanlar elinden çıkması gibi hususlar, oradaki güçlü mirasın doğuya taşınmasına yardım etmiştir. Sünnî Müslümanlara karşı yürütülen Fâtımî Devleti'nin Şiî propagandası gibi etmenler dahi, Yahyâ nüshasında görüleceği üzere, bir kitabın kaderine olumlu manada etki edebilmiştir.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Details
Yazar Bilgileri

Mutlu Gül [1] (Doç. Dr.)
1 Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa, Türkiye
0000-0002-9431-6940 mutlugul@uludag.edu.tr

Rabia Timur [2] (Doktora Öğrencisi)
1 Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa, Türkiye
0009-0006-6073-2125 pekerabia@gmail.com

Kaynakça/References

Acun, Feyza Nur. *Yahyâ b. Bükeyr'in Muvatta' Rivayeti ve Yahyâ el-Leysî Rivayeti ile Karşılaştırılması*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Adıgüzel, Cumhur Ersin. *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Akbaş, Remziye. *Endülüs'te Mâlikî Mezhebi Dışındaki Fıkhî Oluşumlar*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Altındağ, Nurşen. *Endülüs Emevîlerinde Birinci Büyük Fitne Dönemi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî. *el-Müntekâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

Balcı, Ali Osman. *Endülüs'te İslam Mezhepleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Başal, Abdulhalim. *Endülüs Kıraat Ekolü; Tarihi, Kaynakları ve Yöntemleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2022.

Birsel, Küçüksipahioğlu. *İslam Tarihi ve Medeniyeti Endülüs*. ed. Mehmet Özdemir. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Bûşâme, Rıza. "Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve Muvatta Rivayeti". çev. Abdülbaki Durmaz. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2017), 297-312.

Cevherî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah. *Müsnedü'l-Muvatta'*. thk. Lütfi b. Muhammed es-Sağîr – Tâhâ b. Ali Bû Süreyh. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1997.

Çavuşoğlu, Ali Hakan. *Irak Mâlikî Ekolü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.

Çavuşoğlu, Ali Hakan. "Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/267-269. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre. *Buğyetü'l-mültemis fî târîhi ricâli ehli'l-Endelüs*. Kahire: Dârü'l-Kâtibi'l-Arabî, 1967.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Ehâdîssü'l-Muvatta' ve'ttifâku'r-ruvât an Mâlik ve'htilâfühüm ziyâdeten ve naksan*. thk. Ebü'l-Velîd Hişâm b. Ali. İmârât: Mektebetü Ehli'l-Hadis, ts.

Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*. Mısır: Dârü'l-Meârif, 1995.

Durmaz, Abdülbaki. *Yayılım Cağrafyası Açısından Muvatta' Nüshaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.

Emiroğlu, Nagihan. "Memlüklülerde Hadis ve Ulema". *İslam Tetkikleri Dergisi* 10/1 (2020), 365-387.

Huşenî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hâris b. Esed. *Ahbârü'l-fukahâ' ve'l-muhaddisîn*. thk. Maria Luisa Ávila – Luis Molina. Madrid: el-Meclisü'l-A'lâ, 1992.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdülber. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. Londra: Müessesetü'l-Furkân, 2017.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetüllah. *Târîhu medîneti Dımaşk*. thk. Muhyüddîn el-Ümerî. Dârü'l-Fikr, 1995.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1986.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*. thk. Rabî b. Hâdî Umeyr. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1984.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Kitâbü'l-İber*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve*

enbâ ʾü ebnâ ʾi'z-zamân. thk. İhsan Abbas. Dâru Sâdır, ts.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân. *el-Muktebes min Ebnâi'l-Endelüs*. thk. Mahmûd Ali Mekkî. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ, 1971.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Kitâbü'l-mesâlik fî şerhi Muvatta ʾi Mâlik*. thk. Yusuf el-Karadâvî. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2007.

İbnü'l-Faradî, Ebü'l-Velîd Abdullāh b. Muhammed. *Târîhu ulemâi'l-Endelüs*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2. Basım, 1988.

İbnü'l-Hazzâ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahyâ b. Ahmed et-Temîmî el-Kurtubî. *et-Taʿrîf bi-men zükire fî Muvattaʾi'l-İmâm Mâlik*. thk. Muhammed İzzüddîn el-Mi'yar. 3 Cilt. Suudî Arabistan: Vüzâratü'l-Evkâf, ts.

İbn Yûnus, Ebû Saîd Abdurrahman b. Ahmed b. Yûnus. *Târîhu İbn Yûnus el-Mısrî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ. *el-Gunye*. thk. Mahir Züheyr. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1982.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ. *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-maʿrifeti aʿlâmi mezhebi Mâlik*. Rabat: el-Mektebetü'l-Mağrîbiyye, 2. Basım, 1983.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ. *Meşâriku'l-envâr alâ sıhâhi'l-âssâr*. Kahire: Dârü't-Türâs, 1978.

Kandehlevî, Muhammed Zekeriyyâ. *Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvattaʾi Mâlik*. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2003.

Kandemir, M. Yaşar. "İbn Vaddâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/435-436. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Karagözoğlu, Mustafa Macit (ed.). *Hadis Şerh Literatürü* I. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.

Kaya, Eyyüp Said. "Mâlikî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/519-535. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Kebîsî, Halil İbrahim. *Devrü'l-fukahâ fi'l-hayati's-siyâsiyye ve'l-ictimaiyye bi'l-Endelüs*. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2004.

Keçeli, Şeymanur. "İbnü'l-Faradî'nin Târîhu Ulemâi'l-Endelüs Adlı Eserinden Hareketle Muvatta' Râvîleri Hakkında Bazı Tespit ve Değerlendirmeler". *6. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı* 4 (2014).

Kırkız, Mustafa. "el-Ezher Özelinde Klasik ve Modern Eğitim". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/1 (2014), 167-189.

Kızılkaya Yılmaz, Rahile. *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.

Kurt, Ali Vasfi. *Endülüs'de Hadis ve İbn Arabî*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.

Kurt, Ali Vasfi. *Mağrib ve Endülüs'de Hadis İlminin Gelişim Safhaları ve Muhyiddin İbnu'l-Arabi'nin Hadis Kültürü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed. *et-Ta'lîku'l-mümecced alâ Muvatta' i'l-İmâm Muhammed*. thk. Takiyüddîn en-Nedvî. 3 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1991.

Makkarî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb.* Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Basım, 1997.

Muhammed b. Hasen eş-Şurahbîlî. *Yahyâ b. Yahyâ ve rivayetühü li'l-Muvatta'*. Camiatü'l-Kayrevan, 1995.

Oral, Kenan. *Muvatta' Oluşum Süreci, Tasnifi ve Nüsha Farklılıklarının Sebepleri*. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Özdemir, Mehmet. "Endülüs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/211-225. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları*. Ankara: TDV Yayınları, 3. Basım, 2013.

Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*. Ankara: TDV Yayınları, 4. Basım, 2017.

Özen, Şükrü. "İbnü'l-Kāsım". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 21/103-104. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Özkan, Halit. "Amele Delalet Eden Tabirler". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 25 (2011), 1-26.

Schacht, Joseph. "*The Encyclopaedia of İslam". Mâlik b. Anas*. 7/262-265. Leiden: Brill, 1991.

Sa'âde, Hüseyin Mani. "Mâlikî Mezhebine Mensup Olmayan Âlimlerin İmam Mâlik'in el Muvatta'ı Üzerine Yaptıkları Çalışmalar -Hanefi Ulema Örnekliği-". çev. Muhammed Talha Kılıç. *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 14 (ts.), 541-558.

Sifil, Ebubekir. *Muvatta' Nüshaları Muhteva Analizi*. Rihle Kitap, 3. Basım, 2017.

Turhan, Halil İbrahim. "Pîrîzâde İbrahim Efendi'nin Şerhu'l-Muvatta' li'ş-

Şeybânî'sindeki Şerh Yöntemi ve Eserin Hadis Şerh Literatüründeki Yeri". *Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları*, 615-629, 2019.

Yıldız, Rıfat. "İbnü'l-Kâsım'ın Endülüs Mâlikî Fıkıh Ekolüne Etkisi". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/17 (2016).

Yıldırım, Selahattin. "Osmanlı Muhaddislerinden el-Kemâhî ve el-Müheyyâ Adlı Muvatta Şerhi". *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* 8/20 (2024), 197-220.

Yücedağ, Rıdvan Talha. "Yasin Dutton. Early Islam in Medina: Malik and His Muwatta'. Londra, New York ve Dublin: Bloomsbury, 2022. viii + 144 sayfa." *Dîvân* 1 (2022), 187-193.

Zebîdî, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Endelüsî. *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lüğaviyyîn*. thk. Muhammed Ebu Fadl İbrahim. Kahire: Dârü'l-Meârif, 2. Basım, ts.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnavût. 25 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiretü'l-huffâz*. thk. Zekeriyya Umeyrat. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.